

Am putea spune că publicarea acestei cărți vine în completarea articolului semnat de C.S. Larsen și P.L. Walker, *Bioarchaeology: Health, Lifestyle, and Society in Recent Human Evolution* (2010), unde cei doi autori punctează noile direcții de studiu spre care cercetarea bioarheologică se îndreaptă. Volumul marchează trecerea bioarheologiei spre o nouă etapă, în care aceasta se arată și mai complexă ca până acum, fără a renunța la utilizarea tehnicilor de ultimă oră, dar explorându-și mai mult ca oricând componenta socială.

Claudia Radu

Doina Benea, *Istoria Banatului în Antichitate*, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2013, 471 p.+87 fig. și 12 pl.

Lucrarea de față este una mult așteptată în peisajul literaturii de specialitate, fiind importantă atât din punct de vedere regional cât și din punctul de vedere al cercetării la nivel național. Ea încununează munca de o viața a autoarei- cunoscut istoric și arheolog, specializat în probleme de istorie antică a României. Subiectul ales de domnia sa, aduce în discuție o perioadă importantă din istoria spațiului românesc și, am putea spune, a istoriei europene – datorită conotațiilor deosebite pe care le comportă evenimentele petrecute în zonă și a urmărilor pe care le-au avut acestea pentru politica imperială romană. Din punctul de vedere al discursului, lucrarea a fost împărțită ținând seama de criteriul cronologic în șapte mari capitole, completate cu bibliografie, o listă a ilustrațiilor și planșe, precedate de abrevieri și de o introducere.

Corpul lucrării este precedat de o *Introducere* (p. 13–27) care aduce lămuriri în ceea ce privește cadrul geografic (p. 13–17), istoria regiunii fiind privită de autoare în strânsă legătură cu geografia sa marcată de cele trei râuri Dunărea, Tisa, Mureș. Alături de cadrul geografic un alt aspect tratat este stadiul cercetărilor (p. 17–26) – începând cu literatura de secolul al XVIII- lea și continuând apoi cu cercetarea de teren din secolul al XIX- lea și al XX- lea, până la literatura de dată recentă.

Primul capitol, *Cucerirea Romană* (p. 27–48), transpune pentru cititori etapele cuceririi Daciei, motivele pentru care acest mare imperiu dorea să stăpânească Dacia și metodele prin care a fost impus în zonă controlul și mai apoi administrația romană. Acest capitol introduce o serie de noutăți pentru istoria politică a zonei, discutate și argumentate fiecare în parte. O serie de evenimente- plasate de către istoriografie în zona Muntenie și a Câmpiei Române, sunt localizate acum în zona Banatului. Un astfel de exemplu este relocarea regelui dac *Cotiso* din zona Sebeșului în zona Banatului (p. 27). De asemenea, premisele conflictelor cu romanii, reprezentate prin formarea provinciilor din zonă – *Pannonia*, *Dalmatia*, cele două *Moesii* și *Thracia*, precum și diferitele expediții ale armatei romane pe teritoriul de azi al României, alături de comasarea de trupe pe linia Dunării, sunt tratate în mod special. Pe baza izvoarelor istorice și a descoperirilor arheologice atât din zona Banatului cât și de la sud de Dunăre, se propune identificarea mlaștinilor *Volceene* cu, posibil, mlaștinile din jurul Tisei, precum și localizarea Banatului ca și bazin demografic principal pentru transferul de populație al lui *Aelius Catus*. Acest lucru ar putea să explice două probleme arheologice: faptul

că în Banat numărul așezărilor și fortificațiilor dacice este foarte mic pentru perioada în cauză și faptul că pe teritoriul Serbiei apare o cultură materială atribuită acestei populații și datată începând cu secolul I p. Chr. De asemenea, este analizată natura relațiilor pe care le are Imperiul cu triburile de peste Dunăre și evoluția acestor relații pe parcursul secolului I p. Chr., de la conflicte sângeroase la relații de natură clientelară. Schimbarea majoră a acestor relații o reprezintă, în opinia autoarei, sfârșitul dinastiei Flavilor și începutul dinastiei Antoninilor. Această perioadă este caracterizată printr-o stare de conflict între Imperiu și triburile de la nord de fluviu, finalitatea va fi cucerirea și transformarea în provincie a Daciei. Este subliniat de asemenea aportul important pe care îl aduce armata *Pannoniei* la câștigarea războiului, fiind scoasă în evidență direcția de atac dinspre această provincie. De asemenea se aduc argumente pentru reamplasarea bătăliei de la *Tapae* la nord de Sarmizegetusa romană, în Țara Hațegului.

Capitolul al II-lea, *Aspecte ale istoriei politice a sud-vestului provinciei Dacia* (p. 50–134), este structurat în două subcapitole care privesc istoria politică (p. 50–109) și demografia acestui spațiu (p. 109–134). Introducerea în istoria politică a zonei în discuție și câteva particularități care privesc organizarea administrativă a acesteia sunt tratate în mod aprofundat, autoarea preferând ca această discuție să fie jalonată de domnia împăraților romani. Modul acesta de a pune problema este unul salutar, deoarece schimbările politice centrale dictate de politica imperială sunt cele care duc la schimbări majore în provinciile de graniță, așa cum este Dacia. Prin urmare, este analizată politica imperială și efectele acesteia asupra provinciei, precum și mișcările de populație care o afectează în această perioadă. Deși la titlurile subcapitolelor sunt trecuți toți împărații între Traian și Filip Arabul, informația este completată prin analiza domniilor până la *Aurelianus* în partea dedicată lui Filip Arabul. De o menționare aparte beneficiază domnia lui Gallienus, Doina Benea fiind de părere că Dacia a fost păstrată până la Aurelian de către Imperiu, în ciuda perioadei istorice zbuciumate. Al doilea subcapitol studiază demografia acestui teritoriu, prin observarea habitatului rural – așezări și mod de trai în secolele II–III. De asemenea, sunt introduse informații aduse la zi care se referă la limitele provinciei și împărțirea acesteia, organizarea militară și economică, precum și informații legate de demografie în provincie. Din păcate, în Banatul de câmpie, mai ales *extra provinciae*, apar foarte puține așezări rurale, apartenența etnică a acestora (sarmatice, daco-sarmate, dacice, daco-romane) este din nou adusă în discuție. De asemenea, mișcările de populație cu efect de domino de la granița Daciei și efectele acestora sunt discutate pe larg. În acest context este avansată ipoteza că situația din timpul legatului *C. Vettius Sabinianus Iulius Hospes* (p. 180–182 p. Chr.) poate fi regăsită și la granița de vest a Daciei (p. 118). Sunt analizate pe larg o serie de așezări: Cioreni, Timișoara- Freidorf, Dumbrăvița, Foeni, Liebling, așezări cu o putere economică destul de redusă însă reprezentative prin stadiul cercetării pentru zona în discuție.

Capitolul al III-lea, *Sistemul defensiv roman în sud-estul Daciei în secolele II–III* (p. 135–225), cuprinde o serie de subcapitole referitoare la începutul organizării sistemului defensiv (p. 135–137), delimitarea graniței în sectorul sud-vestic (p. 137–138), căile de comunicație (p. 138–141), organizarea sistemului defensiv roman (p. 141–179), dislocări de trupe romane în sud-vestul Daciei (p. 179–225). Subiectele abordate sunt esențiale pentru înțelegerea unor probleme legate de organizarea administrativă a provinciei, implicit delimitarea și organizarea graniței romane în sectorul sud-vestic.

De asemenea, sunt trecute în revistă căile de comunicație din zonă, acestea asigurând legătura cu Imperiul atât pentru nevoile militare, cât și pentru nevoile economice ale provinciei. Comerțul cu materii prime și produse finite a făcut din Dacia o piață de desfacere înfloritoare pentru produsele venite din Imperiu. În același timp, statutul de provincie de graniță a impus Daciei o importanță specială pentru comerțul de tranzit. De asemenea, ea reprezenta granița cu popoarele barbare, o graniță care trebuie apărată, fiind prevăzută în acest sens cu linii de apărare formate din valuri succesive secundate de castele așezate și ele pe mai multe aliniamente. Un rol important îl reprezintă linia defensivă romană de pe malul de nord al Dunării. Este menționat faptul că în câteva cazuri, în aceste fortificații au fost localizate trupe care aparțineau armatei *Moesiei Superior*, așa cum este cazul la Banatska Palanka, Pojejena, Moldova Nouă, Gornea, Drobeta, unde a fost menționată epigrafic LEG.VII. CLAUDIA. Retragera unora dintre trupele staționate aici, implicit de cavalerie, a obligat la menținerea apărării bazată pe infanterie, organizare specifică pentru epoca romană târzie.

Capitolul al IV-lea, *Aspecte priviind viața economică* (p. 226–272), reprezintă legătura cu realitatea imediată prin prezentarea situației economice a provinciei. Fiind un subiect deosebit de interesant și complicat, autoarea face o trecere în revistă a stadiului cercetărilor (p. 226–229), după care sunt prezentate mai multe aspecte ale organizării exploatării pământului (p. 229–242) de la forma de organizare la ocupațiile în cadrul habitatului rural: agricultura și creșterea vitelor. Un loc special îl ocupă organizarea pășunilor în provincia Dacia (p. 242–253), se discută organizarea administrativă a pășunilor, precum și existența unor filiale ale arendașilor pășunilor la *Tibiscum*, *Micia*, *Ad Mediam*. Concluziile subliniază încă o dată importanța consumului de carne în alimentația romană și schimbările de mentalitate în ceea ce privește importanța animalelor crescute în gospodărie. De asemenea, este scoasă în evidență importanța pășunilor și, implicit, existența unor turme mari de animale care generau banii pentru fiscul imperial, devenind o adevărată afacere pentru arendași. Pentru provincie, câteva dintre trăsăturile economiei sunt agricultura bazată pe proprietatea mică și mijlocie, precum și creșterea animalelor. Ambele activități economice asigurau produse comerciale pentru uz intern sau pentru export, având în vedere introducerea posibilității din secolul al III-lea de a plăti *annona militaris* în natură. Pe lângă aceste domenii, autoarea aduce în discuție și resursele minerale din Banat, implicit industria extractivă (p. 253–272). Bogăția în minerale a acestui teritoriu este binecunoscută, acesta fiind probabil motivul principal al menținerii influenței romane și în epoca romană târzie. Existența aici încă de la începutul stăpânirii romane a unui district minier pentru *ferrum Daciae* și alte metale aflate în subsol (argint, aur, plumb, cupru), dar și pentru sare dovedește importanța teritoriului în cadrul economiei Imperiului. De asemenea, metalurgia fierului și a metalelor neferoase și existența unor ateliere în care acestea erau prelucrate este de asemenea prezentată pe larg. Foarte important este faptul că aceste ateliere sunt menționate în funcție de mediul din care provin – civil și militar. Din discuțiile despre economie nu putea lipsi organizarea comerțului (p. 267–272), fiind analizat sistemul de administrare vamal în sud-vestul provinciei, care făcea parte din *publicum portorium Illyricum*. Pe lângă activitățile comerciale, în centrele provinciale se derulau și activități specifice comerțului de tranzit, o parte din aceste centre făcând și comerț cu *barbaricum*.

Capitolul V, *Sate, vici militari și orașe în sud-vestul Daciei Romane* (p. 273–293), tratează aglomerările de tip urban și rural cercetate în teritoriu, fiind menționate informații care țin de aspectele generale (p. 273–274) ale studierii habitatului antic, precum și informații care privesc studiul diferitelor forme de așezări: *vici militares* (p. 274) de la *Tibiscum*, *Micia*, *Praetorium*, *Pojejena*, *Arcidava*, *Ad Pannonios*, *Dierna*; așezări cu caracter rural (p. 281–283); *villae rusticae* (p. 283–285), precum și centrele urbane *Tibiscum* și *Dierna* (p. 285–293).

Capitolul VI, *Aspecte ale civilizației romane în sud-vestul Daciei* (p. 294–317), tratează aspectele generale ale civilizației romane în sud-vestul Daciei (p. 293–299) cu accent pe drumuri, amenajări portuare, construcții cu caracter militar și construcții civile. Un al doilea aspect prezentat sunt manifestările spirituale în arealul de sud-vest al provinciei și în *barbaricum* (p. 299–317), cu accent pe edificii de cult cum sunt templul de la *Tibiscum*, *Caransebeș*, *Micia*, *Praetorium*, *Ad Mediam*, *Marga*. Alături de acestea sunt discutate manifestări de cult romane în sud-vestul provinciei (p. 308–317), de la depuneri de ofrande votive, *lararium*-ul din clădirea VII, ofranda animală, câinele din clădirea I de la *Tibiscum* și descoperirile de această natură din așezarea de la *Timișoara-Freidorf*, dar și în spațiul de câmpie al Banatului (p. 214–317).

Capitolul VII, *Banatul în perioada secolelor III–IV* (p. 318–378), este un capitol în care se vorbește despre ceea ce se întâmplă cu acest teritoriu după retragerea administrației romane. Este prezentat pe scurt modul organizării retragerii aureliene (p. 318–326) și modul în care controlul roman s-a menținut la nord de fluviu prin refolosirea unor fortificații mai vechi de pe linia Dunării sau construirea de noi fortificații de tipul *quadriburgia*, precum și explozia de așezări de secolele III–IV care au ca obiect de activitate extracția și reducerea minereului de fier. Toate aceste măsuri au ca obiectiv menținerea *limes*-ului dunărean în secolele III–IV, implicit politica de menținere a teritoriului Banatului sub putere imperială în timpul dinastiei constantiniene (p. 326–345). Foarte important este subcapitolul care privește realitățile spirituale în sud-vestul Daciei în epoca romană târzie, o lume aflată între păgânism și creștinism (p. 345–373). Această perioadă este perioada de triumf a cultelor orientale, între care se remarcă mai ales creștinismul, exploziv la începutul secolului al IV-lea, însă cu dovezi timpurii de secolele II–III (de genul opaițelor, plăcuțelor *defixio* și diferite fragmente ceramice), dar și a unor edificii de cult creștine datate în secolul al IV-lea (*Tibiscum*, *Gornea*, *Mehadia*, *Drobeta*). În același timp, odată cu retragerea administrației romane, apare tot mai pregnant fenomenul revigorării cultelor tradiționale, mai ales în interiorul fortificațiilor militare refăcute în epoca târzie (*Drobeta*, *Pojejena*) sau a fortificațiilor de tipul *quadriburgium* (*Hinova*, *Dierna*, *Gornea*), dar și a sanctuarului de la peștera *Veterani*. Corpul lucrării este completat de bibliografie (p. 379–411), o listă a ilustrațiilor (p. 413–417) și de 87 de figuri și 12 planșe, dintre care 4 color.

În ansamblul ei, lucrarea prezintă un subiect de actualitate fără a cădea în păcatul de a fi o simplă istorie evenimentială. Autoarea integrează în planul lucrării informații de ultimă oră, obținute fie din cercetările proprii, fie din cercetările colaboratorilor și colegilor domniei sale de-a lungul timpului, sau aduce din nou în discuție informații publicate pe care le folosește ca și argumente pentru diverse subiecte expuse în paginile cărții. În ceea ce privește factorii timp și spațiu care jalonează prezentarea subiectului, aceștia nu determină o închistare a narațiunii centrată doar pe zona spațio-temporală

a Banatului. Prin urmare, deși este o lucrare care prezintă istoria unui spațiu finit, autoarea face conexiuni în permanență cu spațiul mai larg al provinciei și al Imperiului Roman. De asemenea, axa temporală este mult extinsă prin prezentarea și referirile făcute de domnia sa asupra Daciei preromane, dar și a istoriei acestui spațiu în epoca romană târzie. În ceea ce privește conținutul, remarcăm o bună structurare a informației pe capitole și în interiorul acestora, fiind importantă marcarea prin concluzii finale a fiecăruia dintre capitole, precum și existența unui aparat critic bine pus la punct. Mai remarcăm aici bibliografia densă, fără îndoială rodul unei munci de cercetare intense. Prin subiectul abordat, lucrarea se adresează în același timp istoricului, arheologului dar și a celor care doresc să aprofundeze această tematică. Deși parcurgerea ei presupune cunoaștințe serioase în ceea ce privește epoca antică pe teritoriul României, limbajul clar și concis, prezentările diferitor subiecte și argumentația ușurează mult parcursul acestei lucrări.

Recomandăm cu căldură lucrarea Doinei Benea, *Istoria Banatului în Antichitate* tuturor celor interesați de aprofundarea subiectelor legate de istoria antică pe teritoriul României, dar și a celor interesați de istoria locală a Banatului.

Ana-Cristina Hamat

Cristian Floca, *Liebling. Monografie Arheologică*, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2013, p. 223+146 figuri, 6 grafice, 361 de pagini anexe.

Lucrarea domnului Cristian Floca se înscrie în seria monografiilor de specialitate folosite în diverse domenii de cercetare, în cazul de față în cercetarea arheologică. În paginile ei, autorul publică rezultatele cercetării de teren – în mare parte proprii, în localitatea Liebling. Precedată de un cuvânt înainte din partea autorului (p. 11) și de mulțumirile acestuia pentru cei care într-un fel sau altul au ajutat de-a lungul timpului la strângerea informațiilor necesare la realizarea cărții (p. 13), precum și de o listă cu abrevierile bibliografice (p. 15–17), lucrarea de față este rezultatul multor ore petrecute pe teren, precum și în fața calculatorului pentru a prelucra informațiile obținute.

Capitolul I, *Noțiuni introductive* (p. 17–24), asigură introducerea cititorului în subiect printr-un glosar de termeni (p. 17–21), o introducere pentru ceea ce înseamnă cercetarea în zonă, o prezentare a structurii lucrării (p. 20–23) precum și un scurt istoric al cercetării (p. 23–24). În ceea ce privește primele două subcapitole, considerăm că acestea puteau fi trecute cu vedere la o publicare, ele găsimu-și locul într-o prezentare didactică și nu la o lucrare adresată specialiștilor așa cum considerăm prezenta lucrare încă din titlu – monografie arheologică. Al treilea subcapitol este o alegere reușită pentru introducere, faptul că în zonă nu au fost semnalate bibliografic până acum foarte multe puncte cu descoperiri arheologice este, de asemenea, important deoarece legitimează importanța demersului științific al autorului.

Capitolul II, *Mediul geografic* (p. 25–69), face o trecere în revistă a condițiilor de viață în aria studiată, pentru că așa cum spune autorul, indiferent de perioadă, omul a fost obligat să se adapteze (p. 25), iar cunoașterea mediului înconjurător reprezintă